

Momčilo Mitrović, *Domovi i menze studenata
Beogradskog univerziteta 1838-1998,*
CSI, Beograd 2002, str. 265

Dugogodišnja „stihija izučavanja političke dimenzije života omladine i studenata u kojima se gubio svaki trag društvenom kontekstu” (Đ. Stanković) dovela je do marginalizovanja sociološke opservacije kao metoda neophodnog za potpunije razumevanje društvene dinamike, pojava i procesa. Proučavanje istorije ljudi u njihovom „totalnom socijalnom kontekstu” podrazumeva, između ostalog, istoriju svakodnevnog života, pri čemu bismo ovo delo tu i svrstali. Imajući u vidu da se dr Momčilo Mitrović u svojim ranijim radovima već bavio političkim aspektom razvoja Beogradskog univerziteta, može se reći da ovom knjigom upravo iz socijalnog ugla duboko ponire u rasvetljavanje fenomena koji mu je više nego poznat. Knjiga se sastoji iz deset hronološki postavljenih celina različitog obima i sadržaja, pisanih na osnovu arhivske građe, zanimljivih publikovanih izvora, sećanja, literature i štampe.

Prvim poglavljem („Od početaka organizovanja studenata do ideje o izgradnji studentskog doma”) Mitrović je skicirao srpsko društvo u vreme otvaranja Liceja u Kragujevcu, tragajući za prvim idejama o potrebi zbrinjavanja siromašnih studenata. Uz priču o ličnom angažmanu kneza Miloša i politici „blagodejanja” koju je sprovodila Državna blagajna, autor registruje i pojave koje su u praksi oponirale deklarisanaj nameri srp-

ske države (npr. zaduživanje studenata, običaj da se stipendije dele imućnijim đacima i sl). Krajem 19. veka studenti su se, pored uobičajenog privatnog smeštaja, hranili i u pansionatima dobrotvornih društava, koristeći pomoć postojećih fondova i bogatijih porodica. Predstavljanjem statutarne organizacije „Pobratimstva” - jednog od najstarijih studentskih udruženja - dr Mitrović ukazuje na sve ozbiljniju konkretizaciju ideje o podizanju doma učenika Velike škole (1891).

Drugo poglavlje („Prvih pet godina u Kraljevini SHS”) iz zanimljive perspektive sagledava posledice Prvog svetskog rata i depresivni ambijent u prestonici, kada je Beogradski univerzitet postajao središte života svih jugoslovenskih studenata. Od aprila 1919. i donošenja odluke o osnivanju đачkih trpeza i Doma za studente BU, do 1925. autor primećuje dosta improvizacija, tako karakterističnih za prve godine Kraljevine SHS (smeštaj po hotelima, gimnazijskim zgradama i sl). To potvrđuje i slučaj tzv. *Prvog studentskog doma* (1919) koji je, promenivši nekoliko iznajmljenih lokacija, definitivno iseljen 1924. godine na zahtev vlasnika zgrade (uzgred, Ministarstvo prosvete je izgubilo sudski spor koji se ticao poslednje neplaćene kirije). Tromost birokratije i otezanje sa rešavanjem problema podstakli su inicijativu kod samih profesora i studenata: *Odbor nastavnika za staranje*

o podizanju studentskog doma prikupio je oko 340.000 dinara, a pokrenuta je akcija i za podizanje Vojvodanskog studentskog doma. U isto vreme osnovano je Udruženje studentkinja, dok su pri postojećim domovima proradile „akademske trpeze”. Trećom glavom („Studentski dom Nj. V. Kralja Aleksandra”) hronološki je nastavljena prethodna celina knjige i to, počev od inicijative kralja Aleksandra za podizanje „studentske kuće” (1926). Korišćena arhivska građa je pokazala da je u izgradnji učestvovalo nekoliko izvođača (uz angažman radne snage osuđenika), kao i to da je opština tek po završetku radova formalno poklonila zemljište. Analizom „Pravila Doma” rekonstruisani su upravljanje ustanovom, uslovi za prijem učenika, detalji o higijeni, nameštaju, opremi trpezarije i vešernice, instalacijama, grejanju. Dom je otvoren 1. aprila 1928. i u njega su pretežno primani siromašni đaci iz Stare Srbije, Makedonije, Crne Gore, BiH i Rusije. Od 1932. godine Domom je upravljalo Ministarstvo prosvete, a jedan od paradoksa bio je vezan za tadašnju socijalnu strukturu stanara (svega 2% iz radničkih porodica i 13% iz seoskih). Autor na dopadljiv način traga za uzrocima antirežimskog raspoloženja studenata i nalazi ga u ukidanju autonomije BU, lošim higijenskim uslovima i „privlačnosti” komunističkih ideja. Veoma spretno Mitrović piše o radu Doma i svakodnevicu njegovih stanara: koristeći se naizgled banalnim istorijskim izvorima (npr. jelovnikom, pravilima za dežurstva) on predstavlja različite mentalitete, kulture i tradicije, pri čemu se slika ove mikro-sredine, sa svim njenim pogodnostima i nedaćama, može posmatrati i

kao personifikacija šire društvene zajednice. Bogata korespondencija studenata sa Kraljevom kancelarijom (molbe za prijem u dom) poslužila je takođe kao prvorazredni izvor, pa je kroz pojedinačne sudbine budućih akademaca „studija slučaja” vešto stavljena u odgovarajući društveni kontekst. U ovom poglavlju registrovano je otvaranje Doma studentkinja, studentskih trpeza i restorana pri fakultetima, Opšte studentske menze (1934), uz detaljnu analizu državnih subvencija. Zapošadanje zgrade Doma od strane nemačke vojske (1941) i docnije useljavanja izbeglica u nju, predstavljaju neku vrstu epiloga.

Četvrta glava („Prvih pet godina posle Drugog svetskog rata”) zahvata period ponovnog entuzijazma, premda autor primećuje da se uporedo sa obnovom univerzitetskih zgrada odvijao i proces klasno-partijske diferencijacije među đacima i profesorima. Uz dokumentovani pregled utrošenih sredstava za obnovu i izgradnju univerzitetskih objekata, predstavljeni su nova politika stipendiranja, izrada nastavnih programa, rad Komiteta za naučne ustanove i sl. U skladu sa novim političkim okolnostima, predratni domovi su od 1947. dobijali „prigodnija” imena („Ivo Lola Ribar”, „Milovan Đilas”, „Vera Blagojević”, „Rifat Burdžević Tršo”), dok se kao pomoćno osoblje u njima pojavljuju nemački zarobljenici. Podsećajući da je Prvim petogodišnjim planom bilo predviđeno uvećanje broja obrazovanih građana za 24.000, autor primećuje da je već školske 1947/8. godine skoro svaki treći student bio državni stipendista! Kriteriji za dodeljivanje smeštaja su takođe izmenjeni, pa su tako

prvenstvo pri dobijanju domskih mesta imali borci, deca „žrtava fašizma”, učesnici radnih akcija itd. Rapidno uvećanje studentske populacije pretpostavljalo je i proširivanje kapaciteta, zbog čega se od 1949. pristupilo podizanju baraka na Voždovcu, a na vidiku je bio i početak „kapitalne izgradnje” Studentskog grada na Novom Beogradu. Pažnji autora nije promakla ni delatnost Centralne uprave - glavnog investitora prvih paviljona ovog akademskog naselja, kao ni rad upravnih odbora.

Naredno poglavlje („Samoupravljanje”) obrađuje normativnu stranu samoupravljanja u domovima i restoranima (tzv. pravilnici domova), pri čemu se navode primeri sprovođenja njegovog koncepta „na terenu”. Ipak, markantna celina ovog dela posvećena je izgradnji najvećeg studentskog naselja na Balkanu - Studentskog grada, u koju su usmerena milionska sredstva shodno težnji države da na močvarnom pojasu između Zemuna i Beograda podigne „grad svetle socijalističke budućnosti”. Učešće više desetina omladinskih, „frontovskih” i studentskih brigada, elan studenata koji se manifestovao kroz „udarništvo” i „prebacivanje normi”, dr Mitrović je predstavio uz napomenu, da je samo 1950. godine za radove utrošeno preko 90 miliona dinara. Posredstvom dokumenata komisije za nabavku opreme i izveštaja kontrolnih inspekcija o propustima izvođača radova, autor je kompletirao sliku o uređenju pojedinih paviljona. Posle formalnog osnivanja Studentskog grada (1952), pristupilo se izradi preostalih instalacija, da bi „vrlo moderno i lepo uređeno kupatilo” bilo sagrađeno tek 1970. godine (sredi-

nom 90-ih godina *NTV Studio B* je sačinila reportažu o ovom objektu u okviru „crne hronike” Beograda - V. J.). Autor se, pored bavljenja pitanjima uprave, osvrnuo i na političku klimu, organizovani/spontani društveni život, rad sportskih i kulturnih klubova, dok su mu tekstovi iz tadašnjeg „Studenta” poslužili kao interesantan izvor: npr. procena tog lista o broju stanara SG metaforično je ilustrovana visinom spakovane posteljine (122 m) koja „nadvisuje toranj na Avali”!

Šesta celina („Zastoj u ulaganjima u studentski standard”) sa odeljkom „Deset godina bez novih domova” pokazuje ciklično ponavljanje problema: mali kapaciteti domova, nedovoljna kaloričnost hrane, drastično uvećanje broja studenata u Jugoslaviji od 660% (1938-1958), samo su bili odraz permanentnog nesklada između objektivnih mogućnosti i ambicija države. Pošto je 1958. procenjeno da je 50% studenata iz privatnog smeštaja želelo da pređe u domove, zaključeno je da nedostaje preko 10.000 mesta, zbog čega je autor pribegao zanimljivom poređenju sa situacijom u nekim evropskim zemljama. Pokušaji eksperimentisanja u oblasti studentskog standarda vidljivi su od 1959. godine kada su domove održavali sami stanari, a u restoranima uveden sistem samoposluživanja. Neuspeh takvog koncepta u praksi, kao i hronični porast broja „ilegalaca”, doprineli su da u novi petogodišnji plan (1961/5) uđe izgradnja još nekoliko domova, vrednih skoro 4 milijarde dinara. Pored reduciranja broja stipendija, pada životnog standarda i nedostatka radne snage po domovima, odluka da se od 1962. pređe na „samofinansiranje” restorana, uzrokovala

je nove poslovne gubitke, „(ne)domaćinsko poslovanje” uprava, slabu rentabilnost menzi i pad kvaliteta ishrane. U skladu sa međunarodnom orijentacijom Jugoslavije, veća pažnja poklonjena je smeštaju stranih studenata (iz Albanije, ČSSR i afro-azijskih zemalja), zbog čega je u režiji SIV-a izvršena adaptacija doma „Lola”, iako je 75% stranih akademaca poticalo iz situiranih porodica (pored toga, savezna uprava je stipendirala svakog petog stranog studenta!). Sedma glava („Decenija gradnje”) kroz priču o arhitektonskim projektima, investicijama i izvođačima govori o izgradnji Internata za smeštaj Visoke škole za fizičko vaspitanje, doma „Patris Lumumba” na Zvezdari (1961), doma na Voždovcu „4. april” (1964), te zgradama domova „Rifat Burdžević” i „Mika Mitrović”. Posebnu pažnju autor posvećuje domu na Karaburmi koji je građen punih 11 godina (1967-1978), usled problema sa knjiženjem zemljišta, intervencija susednog Vojno-geografskog instituta i neregulisanog sistema finansiranja izgradnje (akcija „Dom solidarnosti 1973” kojom je prilikom upisa semestra od svakog studenta očekivano po 10 dinara priloga!). Osmo celina, simbolično naslovljena „1968” bavi se demonstracijama, sukobima stanara Studentskog grada sa milicijom, pri čemu autor rezimira događaje na osnovu svog koautorskog dela „Beogradski univerzitet i 1968” (1989), ali i vlastitog iskustva „šezdesetosmaša”. Uz dosta zanimljivih (autobiografskih) detalja izvršena je rekonstrukcija devet junskih dana koja odgovara postojećoj predstavi o prirodi pobune 1968, kao o svojevrsnom signalu naraslih problema u društvu. Iz narednog

odeljka („Studentski centar Beogradskog univerziteta”) saznajemo da je eksperimentisanje sa ustanovama studentskog standarda delimično prekinuto 1966. osnivanjem Zajednice studentskih domova i restorana. Pored uvida u integraciju tih ustanova, autor i dalje hronološki prati stanje u domovima, broj stanara, uslove života, zastarelost opreme, propuste pri izgradnji restorana i sl. Osnivanjem Opšte studentske ustanove (od 1975. Centra) sinhronizovana je adaptacija domova, a pripremanje hrane počelo je da se vrši po jedinstvenom normativu. Spisak izvedenih radova do 1981. godine i analiza Statuta Studentskog grada „Veljko Vlahović” naveli su autora da zaključi kako se rešavanje pitanja studentskog standarda zaista kretalo „ka evropskim standardima”, iako je u čitaonicama „Studentjaka” bilo mesta tek za svakog 20-og stanara! U tom smislu predstavljen je i pilot-projekat preuređenja Studentskog grada (1984) kojim je trebalo popraviti njegov „delimičan urbani status”. Upoređujući podatke o padu udela sredstava za obrazovanje i procentualnu zastupljenost redovnih studenata u domovima (1984. - 25%, 1985. - 17%), Mitrović primećuje apsolutnu zavisnost domova i restorana od državnih subvencija, što su pokazali i neuspeli pokušaji njihovog tržišnog osamostaljivanja. Osnivanje Doma kulture „Studentski grad” (1974), Studentskog kulturnog centra (1971), AKUD „Španac” i „Krsmanović”, podudarali su se sa periodičnim uvećanjima sredstava koja je država izdvajala za studentski standard.

Poslednja celina („Studentski centar 1998”) zanimljiva je i kao informacija i

kao inspiracija, iako je zasnovana na prezentaciji Statuta SC iz maja 1993. godine i podataka sa konkursa za 1998/9. školsku godinu. Naime, pomenutim Statutom Studentski centar je dobio pravo da se, pored uobičajenih poslova smeštaja i ishrane studenata, bavi i projektovanjem građevinskih objekata, poslovima inženjeringa, trgovinom prehrambenim proizvodima (na veliko i malo), pa čak i luksuznim robama (duvan, tekstil, koža)! Direktor SC, imenovan od Vlade, postao je „samostalan u svom radu”, iako je nominalno bio pod nadzorom 18-članog upravnog odbora. Ni spisak direktora SC od osnivanja (1969) nije ništa manje intrigantan, jer se u njemu mogu prepoznati ličnosti iz tadašnjeg političkog establišmenta. Drugi utisak nas vraća na priču o „mikro-sredini”, koja kao eho čitavog društva apsorbuje stanje kontrolisane anarhije, karakteristične za Srbiju u poslednjoj deceniji 20. veka. Iako zaključno poglavlje ove knjige ne zadire u širi socijalni kontekst, ono se može shvatiti i kao poziv za bavljenje fenomenima koji još uvek nisu „zreli” za istoriografsku obradu. Ipak, u iracionalnom društvenom ambijentu punom kontrasta i poremećenih vrednosnih sistema nametnuli su se problemi koji zaslužuju, ako ništa drugo, bar prostu reprodukciju: tolerisanje malverzacija (unosne trgovine studentskim sobama koje su u godinama opšteg siromaštva postajale „fri-šopovi”, menjačnice, dragstori, berze i sl), simuliranje „najviše vlasti” u studentskim organizacijama i upravama domova - uključujući i sistem selekcije i funkcionisanja kadrova (npr. groteskna lojalnost režimu, propagandistički tekstovi „Studenta”, pozivi sa raz-

glasa da se ne ide na demonstracije, koncentracija vojne policije po domovima, upadljiva dominacija geografski prepoznatljivih klanova, delatnost „redara” itd). Za kulturologe, pisce društvene istorije, sociologe, etnologe, pedagoge, pa i psihologe svakako mogu biti zanimljive i marginalnije teme iz bliže prošlosti, ugrađene u iskustva hiljada doskorašnjih stanovnika domova. Pored nostalglično-idiličnih slika svojstvenih mladim ljudima različitog senzibiliteta, sveža sećanja na život u studentskim domovima registruju i pojave kao što su problemi kulture življenja (higijena u menzama i domovima, epidemije zaraznih bolesti), ali i vulgarni hibridi „tradicionalnih” i „komercijalnih” sadržaja koji su u protekloj deceniji servirani studentima (forsiranje karate-klubova, guslarskih društava, „patriotske” muzike, „lakih” pozorišnih komada i sl). Međutim, naučna autentičnost takvih istraživanja dobila bi pravu meru tek kompariranjem stanja na Beogradskom univerzitetu sa društvenim osobenostima ostalih akademskih centara bivše jugoslovenske države, ili čak, regiona. Svojom originalnošću, osećajem za tipično i stilskom neposrednošću dr Momčilo Mitrović je upravo ponudio dobro metodološko rešenje budućim istraživačima.

Mr Vladan JOVANOVIĆ